

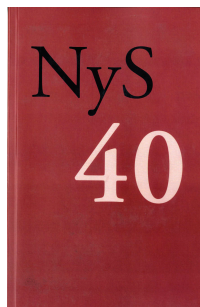
Forfatter: Inge Lise Pedersen

Anmeldt værk: Henrik Galberg Jacobsen: *Ret og Skrift. Officiel dansk Retskrivning 1739-2005*, bind 1-2. Dansk Sprognævn's Skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2010 (1202 s.) Forsvaret for den filosofiske doktorgrad ved Syddansk Universitet den 7. maj 2010.

Kilde: *NyS – Nydanske Sprogstudier* 40, 2011, s. 145-154

Udgivet af: NyS i samarbejde med Dansk Sprognævn

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Anmeldelse af Henrik Galberg Jacobsen: *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*, bind 1-2.

Dansk Sprognævns skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2010 (1202 s.). Forsvaret for den filosofiske doktorgrad ved Syddansk Universitet den 7. maj 2010

INGE LISE PEDERSEN

Skønt der er tale om en disputats, er det genren håndbog der først falder en ind når man får de to tykke bind i hånden. En håndbog der med sin grundige skildring af hvad der er sket med officiel og halvofficiel dansk retskrivning i hen ved 300 år, kan bruges som opslagsværk hvis man vil vide noget om retskrivningens historie i Danmark. Som man forventer af et (godt) opslagsværk, er den udstyret ikke blot med stikords- og personregister men desuden med en hel række hjælpemidler der kan lette læserens vej til oplysninger om retskrivningsnormer på bestemte tidspunkter, om konkrete retskrivningsforhold i repræsentative ord samt om de til enhver tid agerende i retskrivningsdebatten.

Afhandlingen består af i alt seks kapitler, fordelt på to bind. Bind 1 rummer tre kapitler: en relativt kort indledning om bogens anlæg og med gennemgang af tidligere forskning (s. 23-64), fulgt af bogens to længste kapitler der besvarer spørgsmålene: Hvilken form har direktiverne, og hvem har været aktører (s. 65-248)? Samt: Hvordan har de til enhver tid gældende normer set ud (s. 249-610)?

Bind 2 indledes med en ordliste på ca. 1000 opslagsord, udvalgt så de repræsenterer de vigtigste ordtyper, og ændringerne af disse ords stavemåder følges så gennem hele perioden. Dernæst følger et kapitel der indeholder godt 1100 artikler med resuméer eller korte karakteristikker af ortografiske direktiver og andre dokumenter af særlig betydning for fastlæggelse af normen (s. 709-872). Sidste store kapitel er en alfabetisk bibliografi med en kronologisk nøgle og en oversigt over hvilke arkiver og biblioteker der er benyttet (s. 873-1103).

Som læser får man altså to bibliografiske indgange, foruden en komplet arkivalsk dokumentation. Som forfatteren selv gør opmærksom på, udgør disse tre kapitler grundlaget for fremstillingen i kapitel to og tre i bind 1, der må betragtes som afhandlingens centrale beskrivende kapitler. Bind 2 rundes af med en efterskrift, et resumé, et engelsk summary samt et omfattende register.

HVAD VIL FORFATTEREN FORTÆLLE MED DENNE RETSKRIVNINGSHISTORIE?

Ifølge indledningen er formålet ”at give en omfattende og bredt dækkende samlet beskrivelse af officiel dansk retskrivning og dens historie og derigennem at yde et dokumenteret og nuanceret bidrag til en forståelse af de samfundsmæssige, politiske og sproglige faktorer der har ført til den officielle danske retskrivning i den skikkelse som vi kender i dag.” (s. 25). Man skal her hæfte sig ved ordet *derigennem*: Afhandlingen giver ikke noget eksplicit bud på hvilke samfundsmæssige og sproglige faktorer der har bragt den officielle danske retskrivning hen hvor den er i dag. Det er selve den grundige beskrivelse der skal bidrage til forståelsen af de sprogeksterne og -interne faktorer der har ført til den moderne ortografiske tilstand.

Dermed er også sagt at bogen ikke er et sprogpolitisk indlæg for eller imod retskrivningsændringer i en bestemt retning, om end Galberg Jacobsen i efterskriften vover at fremsætte nogle forventninger og forhåbninger til den fremtidige retskrivning. Det sker i form af en opregning af problemer der venter på en løsning – og helst i næste udgave af *Retskrivningsordbogen*! Der appelleres her til politikerne om ikke fortsat at hindre at de meget udbredte udtaleformer som *akvarie*, *gymnasie* også må tillades som skrevne former (det er ikke kun unge der bruger dem; anmelderen har noteret flere forekomster hos en tidligere departementschef i Undervisningsministeriet). Også de meget almindelige sammenskrivninger af ord som *indenfor*, *udover* bør anerkendes, uanset om ordene fungerer som præpositioner eller adverbier. Derimod har Galberg Jacobsen ikke noget forslag til at løse stavevanskelighederne i ord på –re og –rer som lydligt er faldet sammen. Hvad enten man ville tillade dobbeltformer eller dekretere at alle her-

henhørende ord skulle skrives med –re, ville mange sprogbrugere fortsat betragte en morfologisk betinget skelnen mellem –re og –rer som mere korrekt. Den gamle sociale forskel ville dermed blot ”være flyttet inden for normens grænser og måske endda forstærket” (s. 1110). Anmelderen er ikke ganske uimodtagelig for denne argumentation, for et er velmenende sprogforskere med en faglig viden om normers tilblivelse og forandring, noget ganske andet er det store flertals ureflekterede forhold til normer. Argumentationen bestyrkes af et andet forslag der fremsættes af Galberg Jacobsen: At der gives dispensation til kemikere og andre fagfolk der bruger kemiske betegnelser, så de får lov til i strengt faglige sammenhænge at skrive *chlor*, *phosphor* o.l. i stedet for *klor* og *fosfor*. Disse faggrupper har i årtier kæmpet for de etymologiserende stavemåder som de eneste fagligt korrekte og forsvarlige, og de anvendes (ulovligt!) i både undervisningsmateriale og bekendtgørelser. Sprogligt er det svært at finde argumenter for at føje disse naturvidenskabelige fagfolk. En dispensation ville derfor vise at der (som vi alle ved) også blandt sprogbrugere er forskel på kong Salomon og Jørgen Hattemager.

Det er som sagt de officielle ortografiske normer der er i fokus, og det er altovervejende de eksplicitte normer der har forfatterens interesse. Beskrivelsen er struktureret så den følger den siden Haugen (1966) gængse skelnen mellem statusplanlægning og korpusplanlægning, og normforskrifterne opdeles tilsvarende i statusdirektiver og indholds-direktiver.

RAMMERNE FOR ORTOGRAFIEN

I bogen præsenteres først en analyse af statusdirektiverne, med en beskrivelse af hvilke aktører der har været på banen fra 1739 til i dag, og hvilke former for direktiver der er udstedt til forskellige tider, begyndende med Christian 6.s latinskoleforordning 1739 og sluttende med *Retskrivningsordbogen* 2005. Disse direktiver er primært juridiske eller administrative forskrifter der giver normen dens autoritet eller status og dermed konstituerer den som officiel norm. Derfor er sådanne direktiver altid udstedt af en offentlig myndighed eller af et organ der har beføjelser fra en offentlig myndighed. Det er selve forudsætningen for at kunne tale om en officiel norm, men statusdirektivet må selv-

følgelig følges af en eller anden form for indholdsbestemmelse af normen, helst eksplicit i form af både en tekstbeskrivelse og en ordbog over de korrekte ortografiske former. Det lever de ældste direktiver ikke ganske op til. Forordningen fra 1739 følges ikke af et indholdsdirektiv, og latinskoleforordningen fra 1775 følges ikke af en eksplicit beskrivelse, men af en kanoniseret modeltekst, Ove Mallings *Store og gode Handlinger* (1777). Først med retskrivningsbekendtgørelserne fra 1888-89 og 1892 og Viggo Saabys *Danske Retsskrivningsordbog* fra 1891 følges statusdirektivet af et indholdsdirektiv i form af en eksplicit beskrivelse af den gældende norm i ordbogsform. Det har til gengæld været reglen siden da.

Bedømt ud fra forholdet mellem status- og indholdsdirektiver kan skriftsprogsstandardiseringen i den skildrede periode deles i tre faser:

1. 1739-1832 statusdirektiv uden eksplicit indholdsdirektiv, men evt. med modeltekst.
- 2 Fra 1833 statusdirektiv fulgt af en ordbog anbefalet af myndighederne: 1833/1859 Christian Molbechs *Dansk Ordbog*, 1870 Svend Grundtvigs *Danske retsskrivningsordbog* og 1872 sammes *Dansk Haandordbog*.
- 3 Fra 1888-89 statusdirektiv fulgt af autoriseret retsskrivningsordbog: 1891-1919 Viggo Saabys *Danske Retsskrivningsordbog*, senere udgivet af P. K. Thorsen, 1923-1946 *Danske Retsskrivningsordbog* udgivet af Undervisningsministeriets Retsskrivningsudvalg, 1955-2005 *Retsskrivningsordbog* (fra 1986 *Retsskrivningsordbogen*) udgivet af Dansk Sprogøvn.

Galberg-Jacobsen giver en kronologisk gennemgang af hvilke aktører der fra tid til anden har udstukket rammerne for den officielle retsskrivning, men han medtager (heldigvis) også nogle andre retsskrivningsaktører der (uden at have kongen eller staten i ryggen) får indflydelse på dansk retsskrivning. Det fremgår klart af skildringen at det i høj grad er disse uofficielle aktører der er forandringsagenter. Den betydeligste af disse er Rasmus Rask, hvis *Forsøg til en videnskabelig dansk Retsskrivningslære* (1826) i N. M. Petersens bearbejdning bliver til den ”rask-petersenske retsskrivning”, som trods manglende autorisation blev brugt i en eller anden udstrækning i dele af undervisningssystemet. Det var først og fremmest højskoler og friskoler der tog den op og lærte eleverne at

skrive appellativer med lille begyndelsesbogstav, at bruge å og ikke aa og skelne mellem ø og ö, men der var også folkeskolelærere i anden halvdel af 1800-tallet der indførte dele af den i deres undervisning (fx å i stedet for aa).

Også aktortyperne ændrer sig over tid. De første direktiver er udstedt direkte i kongens navn. I 1800-tallet er der en række selvbestaltede aktører hvoraf Molbech og Grundtvig opnår at deres ordbøger anbefales af myndighederne, mens man går et skridt videre fra 1892 ved at beskikke fagfolkene Viggo Såby og senere P. K. Thorsen til opgaven med at udgive en retskrivningsordbog. Så kommer udvalgenes tid. Det første retskrivningsudvalg arbejder i perioden 1920-1948, det følgende 1948-1955. I 1955 dannes Dansk Sprognævn som siden har haft opgaven med at redigere retskrivningsordbogen. Fra 1997 med hjemmel i lov om dansk retskrivning af 14. maj 1997.

Det er jo ikke nogen morskabsbog, men hvis man kender lidt til nogle af aktørerne og deres øvrige gøren og laden, er der nu underholdende godbidder i skildringen af Retsskrivningsudvalgets arbejde i 1940'erne. Man kan fx følge Johs. Brøndum-Nielsens omvendelse fra progressiv retskrivning til et ærkekonserverigt standpunkt og hans indædte kamp i Retsskrivningsudvalget sammen med Paul Rubow mod små begyndelsesbogstaver og (især) bolle-å, både før og efter Hartvig Frischs reform i 1948. Alle midler blev tilsyneladende brugt – også de mindre fine, og udholdenheden var stor: Helt til 1955 kæmpede Brøndum for sin (reaktionære) sag. Flere detaljer i det slagsmål kan findes i en artikel af Galberg Jacobsen (Jacobsen 2011).

Også kampen om oprettelsen af Dansk Sprognævn har sin personkolorit, selv om skildringen er underspillet. Og selvfølgelig dukker også Lis Jacobsen op. Med vanlig sans for timing og for forretning har hun et bedre tilbud til almenheden end retskrivningsordbogen: Nudansk ordbog skal blot lige autoriseres, så får køberne og læserne en bedre ordbog med flere oplysninger end i retskrivningsordbogen for (må man formode) næsten de samme penge. Det lykkedes ikke Lis Jacobsen at komme igennem med det forslag, men ideen var da ikke så dårlig.

DE SKIFTENDE ORTOGRAFISKE NORMER

Kapitel 3 giver en kronologisk ordnet oversigt over de til enhver tid gældende sproglige normer i perioden på baggrund af deres stillingtagen til 28 udvalgte træk, kaldet retskrivningsproblemer. Hertil slutter sig en ordliste i kapitel 4 med beskrivelse af de ortografiske ændringer i ca. 1000 ord, udvalgt så de dels er repræsentative mht. de vigtigste ordtyper, dels indeholder de mest omdiskuterede enkeltord i perioden.

Hele 30 retskrivningsnormer beskrives indgående i form af en skematisk profil af hver enkelt norm på de valgte 28 punkter og en markering af hvor den afviger fra den foregående officielle norm, efterfulgt af en uddybning der ved hjælp af citater og eksempler fortolker direktiverne og nuancerer den skematiske beskrivelse. Punkterne spænder fra valget mellem gotisk og latinsk skrift, regler for brug af store bogstaver, enkelt- eller dobbeltskrivning af vokaler og konsonanter, å/aa og et eller to ø-tegn, til morfologiske og syntaktiske forhold (fx pluralisbøjning af verber), orddeling og Kommatering.

Den skematiske form gør det let at sammenligne de forskellige retskrivninger, men det er en rent intern målestok der anlægges. De 28 punkter afspejler direktiverne: Det er de træk der behandles (og dermed problematiseres) i direktiverne der gøres til ”retskrivningsproblemer”. Vi får ikke noget samlet billede af hvordan den pågældende norm vægter gængse ortografiske principper, fx gengivelse af lydbilledet over for den traditionelle skrivemåde eller morfologiske og etymologiske forhold.

18 af de beskrevne normer er officielle (fx 1739- og 1948-retskrivningen), resten har typisk været doceret i en eller flere skoler eller været brugt af en række (typisk progressive) sproginteresserede folk (fx Nykøbingretskrivningen 1 1847-48, Roskilderetskrivningen 1868 og Det pædagogiske Selskabs retskrivning 1867).

De skematiske normprofiler viser tydeligt at det især er de uofficielle normer der introducerer ændringer. De tre normer med flest ændringer i forhold til forgængeren er Badens retskrivning (1785-1801) med 16 ændringer, den rask-petersenske retskrivning (1826-1845) med 22 ændringer og stockholmerretskrivningen (1869) med 21 ændringer i forhold til forgængeren. Sammenlignet med disse

tre er antallet af ændringer i de officielle normer temmelig lille, 1948-retskrivningen indfører således kun 4 ændringer – men to af disse (små begyndelsesbogstaver i appellativer og å for aa) er til gengæld både frekvente og meget synlige i en tekst.

I ordlisten kan man se hvordan de forskellige normer finder deres konkrete udtryk i de udvalgte repræsentative ord, og man kan følge deres ændringer gennem perioden, fx vekslen mellem ie og je i ord som *kastanje*, *medalje*, *smedje* og *vilje* og hvornår je-formen vinder indpas i det enkelte ord. Takket være det udførlige register behøver man ikke at vide hvilke retskrivningsproblemer det enkelte ord rummer, for at finde frem til det.

SAMMENFATTENDE VURDERING

Allerede gennemgangen af bogens disposition viste at det ikke er nogen typisk doktorafhandling. Med sin ophobning af korte resumeartikler, ordliste, diverse nøgler til bibliografi osv. er den genremæssigt langt snarere en håndbog. Oven i købet en særdeles udførlig og grundig af slagsen. Samme signal sender bogens layout lige fra farvevalg og skrifttype i titlen der begge giver associationer til de seneste udgaver af *Retskrivningsordbogen*, til den kodeoversigt og liste over de almindeligste forkortelser som er trykt på omslagets inderside og på et indskudt blad før titelbladet og sidst i begge bind. Alt sammen praktisk at have i en opslagsbog, men sjældent set i en disputats, hvor det normalt er diskussionen af tesen der fokuseres på.

Vurderet som håndbog er det da også ord som grundig, udførlig, omhyggelig og praktisk der melder sig når man skal vurdere afhandlingen. Ja, mere end det. Inden for de grænser den selv har trukket, er den referenceværket når man vil beskæftige sig med dansk retskrivnings historie. Det er en meget stor arbejdsindsats der ligger bag, alle sten er vendt, og man skal nok ikke gøre sig store forhåbninger om at finde glemte eller oversete kilder til ortografihistorien i den omhandlede periode. Akribien er også stor. Anmelderen har kun fundet én ting som formentlig er en fejllæsning: Adressen fra ”En Flerhed af Lærere i Lunds Herred” (s. 720) er lidt kryptisk da der mig bekendt ikke findes noget herred med dette navn. Skulle det mon være læsefejl for ”Sunds Herred”? Og dermed måske ikke uden sammenhæng med den adresse fra 29 lærere på Svendborgegnen der omtales lige ovenover?

Løser forfatteren den opgave han stiller sig selv? Svaret må blive bekræftende, både hvad angår den lovede bredt dækkende beskrivelse, og med hensyn til ”*derigennem* [anmelderens kursivering] at yde et dokumenteret og nuanceret bidrag til en forståelse af de samfundsmæssige, politiske og sproglige faktorer der har ført til den officielle danske retskrivning i den skikkelse som vi kender i dag.” Det hindrer imidlertid ikke at anmelderen kunne have ønsket at forfatteren i det mindste havde antydnet eller taget hul på denne diskussion. Det gør han ikke – bortset fra tilløbet i efterskriften. Han holder sig til at servere et stort materiale på et fad til brug som ammunition for mere diskussionslystne.

Det er helt i orden for en håndbog, men er det også i orden når der er tale om en disputats? Venter man ikke en retskrivningstese, evt. en tese om sammenhæng mellem talesprogets udvikling og ortografien, eller mellem bestemte samfundsudviklinger og standardiseringsbestræbelserne? Eller en diskussion af forholdet mellem statusplanlægning og korpusplanlægning, eller mellem standardisering og retskrivningsændringer? Jeg gør i hvert fald.

Trods afhandlingens størrelse kan den virke næsten klaustrofobisk med sin fuldstændig gennemførte koncentration om beskrivelsen af den faktiske status- og korpusplanlægning af *dansk* skriftsprog. I den meget omfattende bibliografi er der kun en håndfuld udenlandske titler, og de handler næsten uden undtagelse om dansk ortografi. Den ganske omfattende nyere litteratur om sprogstandardisering er totalt fraværende. Einar Haugens skelnen mellem statusplanlægning og korpusplanlægning anvendes, men uden henvisning til Haugen (grundlæggende Haugen 1966, om implementering Haugen 1983).

Der gøres altså ikke forsøg på at perspektivere den danske ortografihistorie, fx ved at sammenholde med den tilsvarende svenske eller tyske. Det er da fx tankevækkende at der også indvarsles en ny periode i den ortografiske standardisering i Sverige omkring 1740 (Teleman 2002: 69). Begge steder var en ræsonnerende dannelsesborgerlig offentlighed på vej med dens oplysningsselskaber og moralske ugeskrifter, og dannelsen af sprogselskaber og videnskabelige selskaber der arbejder på forbedring af modersmålet, må ses i forbindelse hermed.

Det er næppe heller tilfældigt hvornår man finder det vigtigt at

gøre normen lettere tilgængelig. Det er i hvert fald nærliggende at se en sammenhæng mellem undervisningsvæsenets udvikling og fremkomsten af en eksplicit retskrivningsnorm. Men det overlades ganske til læseren at sætte direktiver og normbeskrivelser ind i en samfundsmæssig kontekst, og det finder i hvert fald denne anmelder er ærgerligt. Jeg savner et om så blot skitsemæssigt rids af den samfundsmæssige kontekst som hele denne omhyggeligt udpenslede retskrivningshistorie indgår i.

Inge Lise Pedersen

Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning

ilp@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Haugen, Einar (1966) *Language Conflict and Language Planning: The case of modern Norwegian*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Haugen, Einar (1983) "The implementation of corpus planning: Theory and practise".
Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (red.) *Progress in Language Planning: International perspectives*. Berlin: de Gruyter. 269-290.
- Jacobsen, Henrik Galberg (2011) "Sprogpolitikeren Peter Skautrup". Torben Arboe & Inger Schoonderbeck Hansen (red.) *Jysk, Omål, Rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk*. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet. 339-352.
- Teleman, Ulf (2002) *Åra, Rikedom och Reda. Svenske språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Stockholm: Norstedts Ordbok.